

Inhoud

Inleiding	
De paradox	9
♦	
Hoofdstuk 1	
De ‘niet echt gouden eeuw’	21
♦	
Hoofdstuk 2	
De weg naar het superkapitalisme	57
♦	
Hoofdstuk 3	
Onze ambivalente houding	95
♦	
Hoofdstuk 4	
Hoe de democratie wordt overweldigd	139
♦	
Hoofdstuk 5	
Hoe de politiek op een zijspoor is geraakt	177
♦	
Hoofdstuk 6	
Handleiding ‘superkapitalisme voor burgers’	219
♦	
Noten	237
♦	
Dankwoord	261
♦	
Over de auteur	263
♦	
Register	265

Inleiding

De paradox

In maart 1975 ging de econoom Milton Friedman naar Chili, op uitnodiging van Augusto Pinochet, die anderhalf jaar eerder de democratisch gekozen regering van Salvador Allende omver had geworpen. De Amerikaanse pers nam Friedman onder vuur vanwege deze reis, maar er is geen reden om aan te nemen dat hij het beleid van Pinochet goedkeurde. Friedman ging naar Chili om de junta van Pinochet te overtuigen van het kapitalisme van de vrije markt – om het mes te zetten in de regelgeving voor het bedrijfsleven en in de verzorgingsstaat die zo sterk was gegroeid onder de jarenlange democratische regering en zich open te stellen voor handels- en investeringsverkeer met de rest van de wereld. In een reeks lezingen herhaalde Friedman in Chili waarvan hij reeds lang overtuigd was, namelijk dat een vrije markt een noodzakelijke voorwaarde is voor politieke vrijheid en duurzame democratie. Pinochet volgde het advies van Friedman op en koos voor de vrije markt. Toch zou de wrede dictatuur van Pinochet nog vijftien jaar blijven bestaan. Beide mannen stierven eind 2006, enkele weken na elkaar.

Amerika gaat door voor het beste voorbeeld dat kapitalisme en democratie hand in hand gaan.¹ Maar in de jaren na het bezoek van Friedman aan Chili is het duidelijk geworden dat de stelsels niet onlosmakelijk verbonden zijn: de vrije markt zegevierde, maar de democratie raakte verzwakt.

Sinds de jaren zeventig is de economie van de Verenigde Staten spectaculair gegroeid, ondanks drie recessies. Consumenten kregen een enorm assortiment nieuwe producten voorgeschoteld – zoals pc's, iPods, antidepressiva, hybride auto's – terwijl de prijs van standaardartikelen en -diensten is gedaald, als we de inflatie in de berekening verdisconteren. De gezondheidszorg is duurder, maar de gemiddelde Amerikaan leeft

bijna vijftien jaar langer dan in 1950, vooral dankzij nieuwe medicijnen en medische apparatuur.

Bedrijven zijn ook een stuk efficiënter geworden en de aandelenkoersen zijn omhooggeschoten. In 1975 zweefde de Dow Jones rond de 600, en die koers was in jaren nauwelijks gestegen. Eind 2006 stond de index op 12.000. En de inflatie van begin jaren tachtig is nu onder controle.

Zulke successen zien we ook in de rest van de wereld. Het Amerikaanse kapitalisme heeft gewonnen van het communisme en heeft zich nageenough over de hele wereld verbreid. De meeste landen maken deel uit van één geïntegreerd mondiaal kapitalistisch stelsel. Oost-Europa is opgenomen in een kapitalistisch Europa en Rusland is op weg een kapitalistische mogendheid te worden. China is in naam nog communistisch, maar in feite een broedplaats van mondiaal kapitalisme.

Dit is een triomf, welke definitie we ook hanteren.

Sommige waarnemers merken terecht op dat deze vooruitgang gepaard ging met grotere ongelijkheid in inkomsten en welvaart, afgenomen zekerheid van banen en een groeiende milieuproblematiek (zoals het opwarmen van de aarde). Strikt genomen zijn dit echter geen tekortkomingen van het kapitalisme. Het is de functie van het kapitalisme om de economische taart groter te maken. De beslissing hoe de punten worden verdeeld en of ze worden toegepast op particuliere goederen zoals pc's of publieke goederen zoals schone lucht, is aan de samenleving. Dit is bij ons de rol van de democratie.

Democratie is meer dan een proces van vrije, eerlijke verkiezingen. Democratie is, volgens mij, een stelsel om te bereiken wat alleen burgers samen met andere burgers kunnen bereiken – de regels bepalen van een spel waarvan de uitslag een afspiegeling is van het algemeen belang. Natuurlijk hebben deze regels invloed op het groeitempo van de economie: een regel die inhoudt dat de taart moet worden verdeeld in gelijke punten, kan een domper vormen op prikkels om te sparen, investeren en innoveren. Een andere regel is mogelijk juist bevorderlijk voor economische groei. Democratie is een manier om zulke afwegingen te maken of ons te helpen zowel groei als gelijkheid te realiseren, of enig ander doel dat we gemeen hebben.

Het democratische stelsel heeft echter moeite deze basisfuncties te vervullen: terwijl de ongelijkheid is toegenomen, zijn de middelen waarmee deze ongelijkheid in Amerika werd gematigd – progressieve inkomstenbelasting, goede openbare scholen, vakbonden die hogere lonen bedingen

– uitgehold. Terwijl de kans plotseling je baan te verliezen is toegenomen, is het sociale vangnet minder betrouwbaar en hebben minder mensen een ziektekostenverzekering. Als natie lijken we niet in staat te doen wat we moeten doen om de klimaatverandering te beperken. Veel Amerikanen maken zich zorgen over de grofheid en vulgariteit van veel aspecten van de eigentijdse cultuur, de teloorgang van de winkelstraten en de buurten daaromheen. Deze aspecten heeft de democratie niet effectief kunnen regelen. Zij heeft zelfs niet eens een beeld kunnen geven van de afwegingen of offers die hiermee gepaard zouden gaan.

Het kapitalisme is ontvankelijker geworden voor onze wensen als individuele afnemers van goederen, maar de democratie is minder ontvankelijk voor onze gezamenlijke wensen als burgers. Uit enquêtes blijkt een groeiend gevoel van machteloosheid. In 1964 had slechts 36 procent van de Amerikanen het idee dat ‘overheidsambtenaren zich weinig gelegen laten liggen aan de mening van mensen zoals ik’. In 2000 werd dit gevoel gedeeld door ruim 60 procent van de respondenten. In 1964 meende bijna tweederde van de Amerikanen dat de overheid er voor iedereen was; slechts 29 procent antwoordde dat de overheid ‘werd geleid door enkele grote belangen, met zelfzuchtige beweegredenen’. In 2000 waren de verhoudingen bijna omgekeerd: slechts 35 procent meende dat de overheid iedereen diende; meer dan 60 procent geloofde dat de overheid werd geleid door enkele grote belangen.²

Waarom heeft het kapitalisme gezegevierd, waarom is de democratie zo verzwakt? Is er verband tussen deze trends? Kunnen we iets doen om de democratie te versterken? En zo ja, wat?

Door mijn betoog vooraf samen te vatten loop ik het risico de zaken te simpel voor te stellen, maar ik wil u een globaal idee geven. De laatste decennia is de macht verschoven van onze hoedanigheid als burger naar onze hoedanigheid als consument en investeerder.

Amerika kwam als winnaar uit de Tweede Wereldoorlog. Het land had de daaraan voorafgaande crisisjaren overleefd, met de economie en democratie intact. Toen kwam ongekende welvaart, vrij algemeen gedeeld. Het was niet echt een gouden eeuw – vrouwen en minderheden waren nog tweederangs burgers en heksenjachten op de communisten vormden een smet op de politiek – maar elke inkomstengroep en sociale klasse won terrein, de ongelijkheid in inkomsten en rijkdom nam af en er ontstond een veel grotere middenklasse. Iets daarna kwamen in Europa en Japan

ook grotere middenklassen op. De meeste Amerikanen zeiden veel vertrouwen te hebben in de Amerikaanse democratie en vulden hun zojuist gekochte huizen met vaatwasmachines, koelkasten, televisietoestellen en stereoapparatuur, terwijl op de oprit een Ford, Chevrolet of Plymouth kwam te staan. De twee stelsels – kapitalisme en democratie – leken zo sterk met elkaar vervlochten dat men ze ging zien als een onlosmakelijk geheel: het Amerikaanse stelsel van democratisch kapitalisme, een voorbeeld voor de wereld en een alternatief voor het sovjetcommunisme.

Het systeem voor de productie van goederen en diensten was veel voorspelbaarder en stabielere dan nu, en veel sterker geconcentreerd in een klein aantal grote concerns, zoals de drie autofabrikanten (GM, Ford en Chrysler). Om te kunnen profiteren van schaalvoordelen hadden de reuzenbedrijven behoefte aan een voorspelbare, stabiele ontwikkeling en minimale concurrentie. Ook moesten ze kunnen rekenen op de bereidwillige medewerking van de arbeiders, want stakingen of prikacties zouden een onderbreking vormen van de soepele productiestroom waarvan ze afhankelijk waren. Dus waren ze bereid om hun werknemers, die zich per sector hadden verenigd in vakbonden, een groter deel van de winst te geven. Deze reuzenbedrijven speelden zo'n prominente rol in de economie, dat ze ook de steun van het publiek nodig hadden. Dus onderhandelden ze met de overheid hoe het extra profijt van economische groei zou worden verdeeld en beschermden ze banen, gemeenschappen en uiteindelijk het milieu. Soms werden deze overeenkomsten gesloten binnen de regelgevende instanties, soms binnen de wetgevende, soms door de bemiddeling van politiek en maatschappelijk geëngageerde ceo's: de verantwoordelijke rentmeesters. Het resultaat was een afspiegeling – zij het indirect en globaal – van wat destijds als het algemeen belang werd gezien.

Het nadeel van dit vrij stabiele en eerlijke stelsel was dat er voor consumenten en investeerders weinig te kiezen viel. Je kon slechts met de grootste moeite een gunstiger aanbod vinden. Grote productinnovaties waren zeldzaam. De spatborden van auto's werden langer, de grilles opzichtiger, het chroom overvloediger, maar de onderliggende technologie bleef grotendeels ongewijzigd. Mijn vader bleef trouw aan de Plymouth, maar gaf toe dat de keus er weinig toe deed. Beleggers waren ook geneigd tot passiviteit en verplaatsten zelden hun geld. Dat had ook weinig zin want bijna alle investeringen boden hetzelfde bescheiden rendement. De Dow Jones bewoog zich in kalme tred.

Sinds de jaren zeventig is dit alles drastisch veranderd. Grote bedrijven gingen feller concurreren, ze werden mondialer en innovatiever. Een verschijnsel dat ik superkapitalisme noem, was geboren. In deze nieuwe vorm gaat het ons een stuk beter in onze hoedanigheid van consument en belegger, op zoek naar het gunstigste aanbod. In onze hoedanigheid als burger die streeft naar het algemeen belang, hebben we echter terrein verloren. De verschuiving begon toen technologieën die waren ontwikkeld voor de Koude Oorlog, werden toegepast in nieuwe producten en diensten. Zo ontstonden mogelijkheden voor nieuwe concurrenten. De eerste doorbraken zagen we in vervoer, communicatie, fabricage en financiën. Daardoor werd het stabiele productiesysteem opengedoken: vanaf eind jaren zeventig moesten bedrijven steeds feller concurreren om klanten en beleggers. De macht van de consument werd gebundeld en versterkt door massadetailisten zoals Wal-Mart, dat met het gewicht van miljoenen klanten achter zich gunstige voorwaarden bedong bij zijn leveranciers. De macht van beleggers werd gebundeld en versterkt door grote pensioenfondsen en beleggingsmaatschappijen, die bij bedrijven aandrongen op een hoger rendement.

Zo kregen consumenten en beleggers meer keuze en gunstiger voorwaarden. Maar de instellingen die de spreiding van de welvaart hadden bedongen en zich inzetten voor wat de gezamenlijke burgers waardeerden, verdwenen langzamerhand. Reuzenbedrijven die hele sectoren domineerden, bliezen de aftocht. De vakbonden krompen. De regelgevende instanties raakten op de achtergrond. Ceo's konden niet ook nog eens rentmeester spelen. En toen de steeds heviger concurrentie tussen bedrijven zich ook deed gevoelen in de politiek, hadden de gekozen functionarissen minder aandacht voor de winkelstraten en gemeenschappen in hun districten en meer aandacht voor het aantrekken van geld voor hun campagnes. Lobbyisten belaagden Washington en andere hoofdsteden met hun campagnes voor wetten en regels die hun concurrentievoordeel opleverden (of een concurrentienadeel uit de weg ruimden) ten opzichte van hun rivalen. Zij kregen steeds meer invloed op de besluitvorming. Zo kwam het superkapitalisme in de plaats van het democratisch kapitalisme.

Wat is er gebeurd? Wat kunnen we doen om te zorgen dat de democratie weer goed functioneert? Om deze vragen te beantwoorden moeten we ons uitvoerig verdiepen in de veranderende structuur van de politieke economie. Dat doen we in de volgende hoofdstukken.

Daarbij lossen we enkele puzzels op, bijvoorbeeld waarom het salaris van ceo's zo hemelhoog is gestegen en waarom dit voorheen niet gebeurde; waarom inflatie een minder sterke dreiging vormt dan dertig à veertig jaar geleden; waarom de kartelwetgeving nu minder belangrijk is dan voorheen als middel om economische macht in te perken. Ik leg ook uit waarom er zoveel meer bedrijfslobbyisten en -juristen in Washington D.C. zijn dan dertig jaar geleden, terwijl de aanleiding hiertoe kleiner lijkt (immers, de discretionaire overheidsuitgaven vormen een kleiner deel van de nationale economie dan destijds, er is minder regelgeving en de macht van de vakbonden in Washington is sterk uitgehold). Ik leg ook uit waarom politici eisen dat bedrijven zich vaderlandslievend gedragen en Amerika boven andere landen plaatsen, ook al kunnen bedrijven zich steeds minder laten leiden door landvoorkeuren als ze met succes willen concurreren; en waarom er steeds meer ophef wordt gemaakt over filantropie van bedrijven, terwijl bedrijven nooit zijn opgezet om liefdadige instellingen te worden en nu minder dan ooit in staat zijn als zodanig te opereren.

Ik verklaar ook enkele vormen van hypocrisie: hoe iemand kan piekeren over de daling van de uurlonen en toch jaagt op het beste aanbod uit China of India, terwijl dit vaak ten koste gaat van het loon of zelfs de baan van een Amerikaan; hoe iemand kan jammeren dat de middenstand verdwijnt uit de winkelstraat, terwijl hij toch bij de grote reuzen of online zijn inkopen doet; waarom iemand die zich zorgen maakt over de opwarming van de aarde, een SUV koopt; en waarom politici in het openbaar geen goed woord over hebben voor ceo's (die in oliemaatschappijen enorme winsten maken, in de tabaksindustrie het roken aanmoedigen, in hightechsectoren de mensenrechten in China met voeten treden), terwijl diezelfde politici niet zorgen voor wetten die deze praktijken illegaal maken.

Ik zal enkele conclusies trekken die u mogelijk verrassen, bijvoorbeeld waarom met de verbetering van het bedrijfsbestuur de kans *kleiner* wordt dat bedrijven zich maatschappelijk verantwoordelijk gedragen; waarom de belofte van bedrijfsdemocratie een illusie is; waarom de inkomstenbelasting voor bedrijven moet worden afgeschaft; waarom bedrijven niet strafrechtelijk aansprakelijk gesteld moeten worden; en waarom aandeelhouders in staat moeten worden gesteld te voorkomen dat hun geld zonder hun toestemming door het bedrijf wordt gebruikt voor politieke doeleinden.

Ik richt mij in dit boek vooral op Amerika, hoewel de veranderingen die plaatsvonden ook elders een soortgelijk effect hebben gehad. Over de

hele wereld hebben mensen meer mogelijkheden om de bevrediging van hun verlangens na te streven en te profiteren van hun investeringen. Hoewel ze als consument en belegger niet te klagen hebben, zijn velen als burger teleurgesteld. Ook hun democratieën vinden het steeds moeilijker het algemeen belang te formuleren en in die zin te handelen. Enquêtes onder kiezers in Groot-Brittannië, Italië, Spanje, België, Nederland, Noorwegen, Zweden, Ierland en Japen wijzen uit dat burgers daar even sterk als in Amerika het gevoel hebben dat de macht hun is ontnomen.³

Het kapitalisme is vrijwel zeker een voorwaarde voor democratie, zoals Milton Friedman betoogde. Democratie vereist particuliere centra van economische macht die onafhankelijk zijn van centraal gezag. Anders hebben mensen geen brood op de plank wanneer hun mening afwijkt van de officiële leer. Toch hebben we de laatste decennia gezien, vooral in Zuidoost-Azië, dat democratie geen noodzakelijke voorwaarde is voor het kapitalisme. China, de grootste kapitalistische natie na de Verenigde Staten – bij het huidige groeitempo zal de Chinese economie de Verenigde Staten over twintig jaar inhalen – heeft de vrije markt omarmd, maar de politieke vrijheid niet. De vrije markt in China is een voorwaarde voor zijn kapitalistische succes. Als mensen geen eigen bezit kunnen hebben en uitwisselen zonder te vrezen dat het centrale gezag hun goederen confisqueert, is er geen stimulans om te sparen en te investeren. En alleen als ze menen een eerlijke kans te hebben in het kapitalistische spel, zullen ze bereid zijn dit naar beste kunnen mee te spelen. Maar *politieke* vrijheid is wellicht niet noodzakelijk. Sommige waarnemers menen dat China uiteindelijk de weg van het democratisch kapitalisme zal inslaan. Andere menen dat China staat voor een nieuw stelsel dat we autoritair kapitalisme kunnen noemen.⁴

Veel meer landen dan dertig jaar geleden noemen zich tegenwoordig een democratie. De satellietstaten van de voormalige Sovjet-Unie zijn zelfstandige democratieën geworden. Rusland ziet zichzelf als democratie. Veel voormalige koloniale naties in Afrika en Azië hebben zich ontwikkeld tot democratie. Latijns-Amerika heeft de democratie omarmd. Dertig jaar geleden hield ongeveer eenderde van de wereld vrije verkiezingen, tegenwoordig is dit ongeveer tweederde. In de jaren zeventig boden minder dan vijftig landen de burgerlijke vrijheden die we associëren met democratie. Eind twintigste eeuw lag dit aantal in de buurt van negentig.⁵

Dit is beslist aanleiding voor optimisme, oppervlakkig gezien tenminste. Want veel van deze landen zijn slechts in naam een democratie. Ze

kampen met dezelfde problemen die de Amerikaanse democratie de laatste jaren teisteren, maar dan in sterkere mate: corruptie, politieke overheersing door een kleine elite of een eenpartijstelsel. Geen van alle kunnen ze effectief overweg met de negatieve bijwerkingen van het superkapitalisme.

Mijn relaas strookt niet met allerlei gangbare opvattingen. Sommige waarnemers schrijven de triomf van het kapitalisme en de verzwakking van de democratie toe aan de opkomst van mondiale concerns die machtig genoeg zijn om naties tegen elkaar uit te spelen en politici geld toestoppen om er zelf beter van te worden. Maar grote concerns hebben momenteel minder macht dan dertig jaar geleden. Destijds telde de Verenigde Staten drie autoreuzen die informeel afspraken maakten over prijzen en investeringen. Nu zijn er minstens zes grote autofabrikanten in het land en ze concurreren fel. Dertig jaar geleden waren er maar drie grote omroepen, één reusachtige telefoonmaatschappij en een handvol film- en muziekstudio's. Tegenwoordig concurreren duizenden bedrijven op leven en dood in die grote, weinig afgebakende omgeving waarin telecommunicatie, hightech en amusement elkaar overlappen. Dertig jaar geleden zetten de meeste mensen hun spaargeld op de bank en hadden ze in hun eigen stad slechts twee of drie banken binnen handbereik. Nu dingen duizenden financiële instellingen – waaronder beleggings- en pensioenfondsen – naar ons spaargeld. Waar we ook kijken in de economie van nu, overal zien we dat bedrijven doorgaans minder macht hebben dan dertig jaar geleden.

Zeker, sommige bedrijven zijn heel groot en hebben een mondiale reikwijdte, maar ongeacht hun omvang moeten bedrijven harder knokken dan voorheen. De wereldeconomie telt veel minder oligopolies dan decennia geleden, en nauwelijks monopolies meer, tenzij deze zijn opgezet of in stand worden gehouden door de overheid. Het is gedaan met de macht en het elan die ooit uitgingen van het reuzenconcern in de planning en uitvoering van grootschalige productie.

Wat de politici betreft, die zijn niet opvallend corrupter, inhaliger of onverantwoordelijker dan dertig jaar geleden. De politiek telt niet meer rotte appels dan de meeste beroepen, maar in die andere beroepen halen ze doorgaans de krantenkoppen niet. De laatste decennia echter krijgen politici veel meer lobbying te verduren dan voorheen en hebben ze meer geld nodig om hun campagnes te financieren. Daarom is hun gedrag veranderd. Dat lobbying en campagnegelden zozeer in de lift zitten, komt

echter niet doordat de afzonderlijke concerns meer macht hebben, maar paradoxaal genoeg juist doordat hun macht op de markt is afgenomen, zoals ik zal laten zien.

Sommige mensen schrijven deze ontwikkeling, in positieve of negatieve zin, toe aan Ronald Reagan, Margaret Thatcher of het algemene feit dat conservatieve leiders de laatste decennia de overhand hebben. Politici zijn weliswaar belangrijk, maar ze kunnen – buitengewone situaties uitgezonderd – geen economische en sociale veranderingen bewerkstelligen als de voorwaarden daartoe niet voorhanden zijn. Toen Reagan aan de macht kwam, was de verandering in de economie al begonnen. De deregulering had al veel Amerikaanse sectoren van hun ketenen bevrijd voordat Reagan zijn ambt aanvaardde. Kleine, rendabele luchtvaartmaatschappijen, banken en hightechbedrijven hadden al een concurrerende voet aan de grond en wilden graag de barrières van regelgeving slechten. Naar verhouding waren steeds minder Amerikaanse werknemers lid van een vakbond. En het aantal bedrijfslobbyisten in Washington D.C. groeide al en escaleerde trouwens tijdens de Democratische regering van Bill Clinton.

Een laatste theorie is dat Amerika, gevolgd door de rest van de wereld, de laatste decennia in de ban raakte van ideeën hoe de samenleving eruit zou moeten zien. Onder allerlei noemers – ‘neoliberalisme’, ‘neoklassieke economie’, ‘neoconservatisme’ of ‘de consensus van Washington’ – stonden deze ideeën voor vrijhandel, deregulering, privatisering en in het algemeen meer vertrouwen op de markt dan op de overheid, en voor meer aandacht voor efficiëntie dan voor gelijkheid. Deze ideeën waren vooral ontsproten aan het brein van theoretici op universiteiten en wellicht zijn het daarom ook de academici die de veranderingen in de wereld vooral hieraan toeschrijven. (Academici gaan er graag van uit dat academische ideeën een flinke impact hebben.) Het klopt dat beleidsmakers af en toe aandacht schenken aan academici, zoals Pinochet die zich liet adviseren door Friedman. ‘Gekken in gezaghebbende posities, die stemmen horen,’ schreef de econoom John Maynard Keynes, ‘putten hun manies uit een of ander academisch geschrift van enkele jaren terug.’⁶ De academische geschriften waarover het gaat, bestonden echter al in vrijwel dezelfde vorm sinds Adam Smith ze in de achttiende eeuw met vooruitziende blik op papier had gezet. Waarschijnlijk werden ze de laatste decennia van de twintigste eeuw zo prominent, omdat ze een handige rechtvaardiging vormden voor de verschuiving die al begonnen was. Ze waren niet de oorzaak van de verschuiving, hoogstens een legitimatie.

Verhalen over heldhaftige of schurkachtige ceo's en financiers, geniale of corrupte politici of duivels machtige ideologen zijn misschien emotioneel bevredigend, maar we moeten de werkelijkheid niet uit het oog verliezen. Enkele van hen waren geniaal of bijzonder gewetenloos, maar in het grote geheel deden hun daden er weinig of niets toe. De betreffende veranderingen zijn structureel, niet persoonlijk. We moeten ook afstand nemen van vergelijkbare veronderstellingen over immorele en economisch machtige concerns die samenspannen tegen het publiek: ze zijn te simplistisch. Bedrijven zijn niet fatsoenlijk of onfatsoenlijk. Een dergelijke uitleg is een gemakzuchtig zijspoor, waarbij de verdienste of de schuld aan de verkeerde factoren of spelers wordt toegewezen. En hierdoor komt een zinvolle hervorming van kapitalisme en democratie mogelijk in gevaar.

De realiteit is dat we als consumenten en beleggers – en dat zijn de meeste mensen – enorm profiteren van het superkapitalisme. Door toedoen van Wal-Mart zijn allerlei artikelen goedkoper dan ze anders zouden zijn, en daar hebben de klanten profijt van. Het succes van Wal-Mart werkt weer ten gunste van zijn investeerders. Maar mensen zijn *ook* burgers met ideeën over billijkheid. In dit opzicht zijn velen ontzet over de lage salarissen en vage secundaire arbeidsvoorwaarden bij Wal-Mart, over het feit dat het bedrijf zijn leveranciers kan dwingen het mes in hun salarispakket te zetten en te outsourcen naar het buitenland, en dat het de kleine detailhandel decimeert waardoor winkelstraten wegwijnen.

Toch zijn de topfunctionarissen van Wal-Mart of andere grote bedrijven niet bijzonder ongevoelig of hopeloos inhalig. Ze doen wat van hen wordt verwacht, volgens de huidige spelregels: ze bieden hun beleggers een maximaal rendement door hun klanten een gunstig aanbod voor te schotelen. Zoals spelers in elk spel, doen ze wat ze moeten doen om te winnen. Maar net zoals voor elk spel spelregels nodig zijn om een eerlijke wedstrijd te garanderen, is de economie afhankelijk van de overheid om economische spelregels op te stellen. Als de overheid iets wil doen aan de middelen die Wal-Mart gebruikt, kan zij de regels veranderen. In theorie kan zij wetten aannemen zodat werknemers gemakkelijker lid van een vakbond kunnen worden; kan zij alle grote bedrijven verplichten hun werknemers ziektekostenverzekeringen en pensioenen te bieden; zonering instellen om de detaillisten in de winkelstraten te beschermen tegen de reuzenketens, en het minimumloon zodanig verhogen dat alle werkenden werkelijk in hun levensonderhoud kunnen voorzien. Door

dergelijke maatregelen zouden Wal-Mart en alle andere grote bedrijven hun prijzen moeten verhogen, waardoor het rendement voor de beleggers kleiner zou worden.

Persoonlijk zou ik graag enkele voordelen die ik als consument en belegger heb, opofferen om deze sociale doelen te bereiken, als ik wist dat iedereen dat deed, als dit verankerd was in de nieuwe spelregels. Hoe kan dit geregeld worden? De markt is een uitstekend middel om consumenten en beleggers te bedienen, maar minder ontvankelijk voor het verlangen van burgers naar eerlijker spelregels. Dit komt vooral omdat, zoals ik in dit boek laat zien, het superkapitalisme doorwerkt in de politiek. Het geldt dat Wal-Mart en andere bedrijven naar Washington en alle andere belangrijke hoofdsteden sluizen, zit in de weg.

Volgens mij moeten we *niet* van bedrijven verlangen dat ze zich vanzelf maatschappelijk verantwoordelijker gedragen. Het geeft misschien emotionele voldoening om Wal-Mart te veroordelen omdat het zijn medewerkers geen beter salaris en ziektekostenverzekering geeft, maar dit heeft weinig te maken met de krachten die Wal-Mart ertoe hebben aangezet zijn salarispakket pover te houden en zijn klanten en beleggers een goed aanbod te doen. Ik merkte al op: net als alle andere kapitalistische spelers volgt Wal-Mart de spelregels zoals die nu gelden. Maar *wij* moeten de regels opstellen, regels die een afspiegeling vormen van de waarden die we hanteren als consumenten en beleggers.

In mijn verhaal ga ik er niet van uit dat we worden geregeerd door technologie of economie. De toekomst ligt nog steeds grotendeels in onze handen, maar om de beste keuzes te kunnen maken moeten we het verleden en heden begrijpen en afstand nemen van mythes. Het ziet er niet naar uit dat het democratisch kapitalisme van de jaren vijftig en zestig zal terugkeren – dat moeten we ook niet willen. Wel kunnen we de toekomst zo vormgeven dat onze doelen en belangen als burgers daarmee beter gediend zijn.

Om te beginnen moeten we een duidelijke notie hebben van de juiste grens tussen kapitalisme en democratie – tussen het economische spel en hoe de regels worden vastgesteld – zodat we deze grens beter kunnen verdedigen. Bedrijven zijn geen burgers, maar bundels contracten. Het oogmerk van bedrijven is het economische spel zo agressief mogelijk spelen. De uitdaging voor ons als burgers is ervoor te zorgen dat die bedrij-

ven niet de dienst uitmaken. Zorgen dat het superkapitalisme niet doorwerkt in de democratie is het enige constructieve programma voor verandering. De rest, zoals ik duidelijk hoop te maken, is gekheid en ruis.

Hoofdstuk 1

De ‘niet echt gouden eeuw’

Ergens tussen 1945 en 1975 kwam Amerika tot een opmerkelijk vergelijk tussen kapitalisme en democratie: een uiterst productief economisch stelsel werd gecombineerd met een ontvankelijk en algemeen bewonderd politiek stelsel. In die periode bereikte Amerika de grootste inkomensgelijkheid (sinds deze wordt gemeten) en werd naar verhouding meer goed betaalde werkgelegenheid gecreëerd dan ervoor of erna, en meer economische zekerheid voor meer inwoners. Wellicht is het geen toeval dat de Amerikanen veel vertrouwen zeiden te hebben in de democratie en in de overheid. Dit vertrouwen zakte snel in de jaren daarna.¹ Door dit uitzonderlijke succes, die krachtige belofte, werd het morele gezag van het Amerikaanse stelsel over de hele wereld verbreid. In tegenstelling tot het sovjetcommunisme werd Amerika een toonbeeld van politieke vrijheid en welvarende middenklasse in de voorsteden.

De economie was gebaseerd op massaproductie. Deze was winstgevend omdat een grote middenklasse voldoende geld had om te kopen wat massaal werd geproduceerd. Zij had geld, omdat de winst van massaproductie werd verdeeld onder de reuzenconcerns en hun leveranciers, detaillisten en medewerkers. De onderhandelingspositie van deze laatste groepen werd sterker. (Dit werd afgedwongen door de overheid.) Bijna eenderde van de beroepsbevolking was lid van een vakbond. Verder werd het economische profijt verdeeld over het land: boeren, veteranen, kleinere steden en kleinere bedrijven. Dit gebeurde door regelgeving (spoorwegen, telefonie, nutsbedrijven, energievoorziening) en subsidie (prijsondersteuning, snelwegen, federale leningen). Zo werd de economische macht van grootschalige productie gecompenseerd door de democratie die het profijt van deze productie algemeen verbreidde.

Toch was het niet echt een gouden eeuw. Vrouwen en minderheden vochten nog voor politieke gelijkheid en economische kansen. De armoede in het land was grotendeels verborgen in achterafgelegen plattelandsgebieden of zwarte getto's. Het buitenlands beleid werd zogenaamd bepaald door de dreiging van het sovjetcommunisme, maar de beleidsmakers dansten vaak naar de pijpen van grote Amerikaanse bedrijven die behoefte hadden aan goedkope grondstoffen uit het buitenland, zoals bananen, tin en olie. De burgerlijke vrijheden kwamen ernstig in het gedrang tijdens de anticommunistische heksenjacht van senator Joe McCarthy. Het Amerikaanse leven was monotoon, conformistisch en dodelijk saai. Ondanks alle tekortkomingen leek het democratisch kapitalisme echter goed te werken, en beloofde nog beter te gaan werken.

Om inzicht te krijgen hoe het afliep met de 'niet echt gouden eeuw', verdiepen we ons eerst in de vraag hoe die is ontstaan.

➡ 1 ⬅

De ontwikkeling begon eind negentiende eeuw, toen grote concerns de Amerikaanse democratie voor een forse uitdaging stelden. Ze brachten het land ongekende welvaart, maar ook sweatshops, kinderarbeid en onveilige arbeidsomstandigheden, terwijl hele sectoren werden gemonopoliseerd. Door hun ongeëvenaarde economische macht onttrokken deze reuzen zich aan politieke rekenschap. Amerika zocht naarstig naar een adequate reactie.

Het begon met superpersoonlijkheden, wier voetafdruk nog zichtbaar is: J.P. Morgan, de zoon van een bankier die aandelen in de spoorwegen verkocht, een enorme spoorwegcombinatie tot stand bracht en het vervolgens tot welgesteld financier schopte (J.P. Morgan & Sons, dat is uitgegroeid tot het huidige Morgan Stanley); Andrew Carnegie begon als telefonist en klom op tot president van Pennsylvania Railroad, verdiende een vermogen als staalmagnaat (Carnegie Steel); John D. Rockefeller begon als boekhouder in Cleveland, kocht in 1862 zijn eerste olieraffinaderij, verwierf in de jaren tachtig van de negentiende eeuw een monopolie op de oliemarkt met zijn Standard Oil Company (hieruit is Exxon Mobil voortgekomen), en begaf zich vervolgens in de sectoren steenkool, scheepvaart, koper en het bankwezen (Chase Manhattan); en ook Henry Ford mag in dit rijtje niet ontbreken.

Met deze en andere mannen kwam een vloed van nieuwe uitvindingen op gang: stoommachines, locomotieven, telegrafie, elektrische turbines, verbrandingsmotoren, ijzeren en stalen machines met uitwisselbare onderdelen, waarmee allerlei zaken in grote hoeveelheden konden worden gemaakt en vervoerd. De kosten konden worden gespreid over zo veel stuks dat deze goedkoop werden geproduceerd. Procter & Gamble bedacht een machine voor de massaproductie van Ivory-zeep. Diamond Match gebruikte een apparaat dat miljarden lucifers maakte en in doosjes deed. Een sigarettenmachine die in 1881 was uitgevonden, was zo productief dat vijftien stuks ervan konden voorzien in de Amerikaanse vraag. Standard Oil, American Sugar Refining, International Harvester en Carnegie Steel, om er slechts enkele te noemen, realiseerden ongekende efficiëntie met hoogovens, centrifuges, convertoren en afwerkingsapparatuur.

De productiviteit schoot omhoog. Begin negentiende eeuw produceerde de Amerikaanse doorsneearbeider elk jaar slechts 0,3 procent meer (met het zaaien en oogsten van gewassen, houtvesterij, vissen of ambachten met handgereedschap). Aan het eind van de eeuw steeg zijn productiviteit zesmaal zo snel.² Ook de productie nam explosief toe. De ijzerproductie verdubbelde in enkele jaren, de staalproductie vertwintigvoudigde.³ Spoorweg- en telegraafnetten breidden zich zij aan zij uit. Vervoer en communicatie verliepen sneller, regelmatigiger en betrouwbaarder en zo konden grondstoffen uit de uithoeken van het land naar de fabrieken worden gebracht, en eindproducten naar groothandels en detaillisten in het hele land.

Een economische revolutie van deze omvang moest wel ingrijpende sociale gevolgen hebben. Het aanbod overtrof de vraag en dit leidde in 1873 tot een ernstige depressie in een groot deel van Europa en Amerika. Door een volgende depressie in de zomer van 1893 raakten duizenden boeren verpauperd, moesten banken de deuren sluiten en werd meer dan een kwart van de ongeschoolde arbeidskrachten in de steden werkloos. Een aanzwellend koor socialisten in Europa en Amerika voorspelde dat het kapitalisme weldra zou instorten. Een groeiend kader westerse populisten die steeds dieper in de schulden kwamen bij bankiers uit het oosten, eiste dat de valuta werd omgezet van goud naar zilver. Aangezien zilver veel minder schaars was dan goud, zou de waarde van de valuta dalen waardoor de schulden krompen. Fabrikanten aan beide kanten van de Atlantische Oceaan wilden hogere importheffingen als bescherming tegen

concurrentie uit het buitenland. (Alleen Groot-Britannië, waar vooral de geavanceerde fabrikanten profiteerden van de vrije handel, weigerde de importheffingen te verhogen, wat leidde tot wat men er beschouwde als een Duitse en Amerikaanse ‘economische invasie’.⁴)

Honderdduizenden mensen stapten over van boerderijen naar fabrieken. In 1870 werkte in Amerika nog geen 8 procent van de volwassenen in een fabriek en woonde slechts één op de vijf mensen in een plaats met meer dan 8000 inwoners. Een halve eeuw later werkte eenderde in fabrieken en woonde de helft in de steden. In deze tumultueuze periode verviervoudigde de bevolking van New York City; Chicago groeide tot tienmaal de voormalige omvang. In de jaren zeventig van de negentiende eeuw kwamen jaarlijks 280.000 immigranten de Verenigde Staten binnen. In de jaren tachtig van die eeuw 5,5 miljoen; in de jaren negentig nog eens 4 miljoen. In het eerste decennium van de twintigste eeuw zwol de stroom aan tot 1 miljoen per jaar. De meesten kwamen berooid aan. Volgens een overheidsstudie uit 1908 was bijna drievijfde van de kostwinners in belangrijke sectoren van de Amerikaanse industrie geboren in het buitenland.⁵ Immigranten vormden toen een groter deel van de Amerikaanse beroepsbevolking dan honderd jaar later.

Terwijl Amerika en alle andere industrielanden de minder ontwikkelde gebieden van de aardbol afschuimden op zoek naar potentiële markten, deed de term ‘imperialisme’ zijn intrede in het spraakgebruik. Teddy Roosevelt kwam op voor het imperialisme van de Verenigde Staten in Latijns-Amerika. ‘Uitbreiding van het territorium’, zo legde een ambtenaar van het Amerikaanse ministerie van Buitenlandse Zaken in 1900 uit, ‘is slechts een uitvloeisel van de uitbreiding van de handel.’⁶ Groot-Britannië en Duitsland stelden hun economische voortvarendheid gelijk aan de mondiale invloedssfeer van hun natie. De Britse econoom J.A. Hobson voorspelde somber de logische uitkomst van deze rivaliteit: ‘Zakenlieden’, zo waarschuwde hij, ‘kiezen voor oorlog omdat ze hun thuismarkt hebben uitgeput.’ Evenals John Maynard Keynes zo’n dertig jaar later adviseerde Hobson ontwikkelde landen met klem hun thuismarkt te vergroten door meer burgers zo rijk te maken dat ze de in eigen land geproduceerde goederen konden kopen. ‘Als de inkomsten zo werden verdeeld dat dit niet leidt tot overmatig sparen, zou in eigen land voortdurend emplooi zijn voor kapitaal en arbeid.’⁷ De wereldoorlog waarvoor Hobson bang was,

zou uitbreken voordat voldoende burgers de middelen hadden om een aanzienlijk deel van de industriële productie te kopen.

Gedurende de eerste decennia van de twintigste eeuw schoot de productiviteit weer omhoog. Sweatshops en kleine fabrieken moesten plaatsmaken voor enorme productiefaciliteiten, geïnspireerd door Frederick Winslow Taylor met zijn nieuwe theorie van wetenschappelijk management. Volgens deze theorie werd elke fabrieksbaan opgesplitst in zeer gespecialiseerde, repeterende stappen. De assemblagelijnen van Henry Ford werd het model. Niet alleen konden arbeiders aan de productielijn in kortere tijd meer auto's produceren, maar ook kon de productie worden geconcentreerd in enkele reuzenfabrieken. De grondstoffen konden veel goedkoper in bulk worden ingekocht. In 1909 produceerde Ford 10.607 auto's, in 1913 168.000 en het jaar daarop 248.000. Toen de Eerste Wereldoorlog uitbrak, was de Amerikaanse industrie grotendeels geconsolideerd tot reuzenbedrijven wier namen bijna synoniem werden met Amerika: Ford Motor, U.S. Steel, American Telephone & Telegraph, United States Rubber, National Biscuit, American Can, Aluminum Company of America, General Electric, General Motors en Standard Oil van Rockefeller.

Door hun omvang vormden zulke bedrijven een bijna onoverkomelijke barrière voor toetreding tot de sector. Het grootste deel van de twintigste eeuw domineerden ze de economie van Amerika en een groot deel van de rest van de wereld. Van de grootste concerns uit de *Fortune* 500 in 1994 was meer dan de helft opgericht tussen 1880 en 1930.⁸ Een veel kleiner deel was opgericht in de lange stabiele periode tussen 1945 en 1975. Het is belangrijk om dit te onthouden, terwijl u verder leest.

Enkele Fortune 500-bedrijven uit 1994

Opricht in de jaren tachtig van de negentiende eeuw (53 in totaal)

Eastman Kodak

Johnson & Johnson

Coca-Cola

Westinghouse

Sears Roebuck (R.W. Sears Watch Company)

Avon Products (California Perfume Company)

Hershey Foods (Lancaster Caramel Company)

Chiquita Brands International (Boston Fruit Company)

Jaren negentig van de negentiende eeuw (39 in totaal)

General Electric

Knight-Ridder (Ridder Publications)

Ralston Purina (Robinson Danforth Company)

Reebok International (J.W. Foster & Sons)

Harris Corporation (Harris Automatic Press Company)

Pepsico

Goodyear Tire & Rubber

Eerste decennium van de twintigste eeuw (52 in totaal)

Weyerhaeuser

usx (United States Steel)

Ford Motor

Gillette (American Safety Razor Company)

Minnesota Mining and Manufacturing

UPS (American Messenger Company)

General Motors

McGraw-Hill

Tweede decennium van de twintigste eeuw (45 in totaal)

Black & Decker

IBM (Computing-Tabulating Recording Company)

Merrill Lynch

Safeway (Skaggs United Stores)

Boeing (Pacific Aero Products)

Cummins Engine

Reynolds Metals

Jaren twintig van de twintigste eeuw (58 in totaal)

Chrysler

Time-Warner

Marriot Corporation

Delta Air Lines (Huff-Deland)

Ace Hardware

Walt Disney

Northwest Airlines

Fruit of the Loom (Union Underwear Company)⁹